

LIMPÁR IMRE

Társadalmunk halálhoz való viszonya

Összefoglalás ♦ *A tanulmány áttekintést ad arról a sajátos viszonyról, amely a 21. század emberét jellemzi a halállal való kapcsolatában. Összefoglalja társadalmunk halál iránti attitűdjének paradox, kettős természetét, hangsúlyozva emellett, hogy mi a különbség a régi idők és a ma társadalmának felfogása, gondolkodása és viselkedésmódja között a halál vonatkozásában. Emellett kitér arra, milyen változásra, változtatásra lenne szükség az attitűdök tekintetében, amely feloldhatná a társadalmi szinten jelenlévő óriási belső feszültséget, amit a téma súlyossága miatt nap mint nap magunkkal cipelünk.*

The relation of our society to death

Abstract ♦ *This study provides an overview of the peculiar relationship which 21st century people have to death. It sums up the paradoxical, dual nature of our society's attitude to death, emphasizing the difference between the perception, thinking, and behaviour of today's society to that of earlier times in terms of death. The study also discusses what kind of change in attitudes could overcome the tremendous internal tension within our society, a tension which is weighing on us every day with because of the severity of this topic.*

„A modern ember valamely időponttól kezdve elkezdett a halál ellen lázadni s ezzel magától értetődően halálfélelme hihetetlenül fokozódott.” (Hamvas, 1987: 426)

„Talán egyetlen olyan eseménye van életünknek, melyben mint abszolút személyes ügyünkben mindnyájunknak elvitathatatlan az illetéességünk, és ez a halál. Átruházhatatlan és elkerülhetetlen esemény és mégsem szerepel jövőbeni terveinkben, nem készülünk rá, még a gondolatát is elhárítjuk. Nem tudunk mit kezdeni vele.” (Pellei, 1995: 11)

A hétköznapi átlagember, ha meghallja, hogy valaki a halál kérdésével foglalkozik, legyen az indíttatás bármely irányból fakadó is, hajlamos mindezt a depresszió, a rossz hangulat jelének tekinteni. (Erőss – Veér, 2001) Valljuk be, az a személy, aki a thanatológia

bármely ágával, bármely szegmensével foglalkozik, rendszeresen szembesül ezzel a jelenséggel vonatkozó munkája során, illetve annak számos fázisában. Ha valaki meghallja a választott és vizsgálat alá vont témát, az a ritka, hogy nem ad valamilyen különleges reakciót. Kettős érzést látunk ilyenkor az emberek szemében felcsillanni. Valami rejtett vágyat, hogy erről én is többet szeretnék tudni, valamint egy kételyt, ami az előbbit letiltja, vagyis hogy ez valamiért nem helyes. Számos rosszálló, csodálkozó tekintet mered az emberre: miért is, továbbá milyen jogon vizsgálja azt, ami tabu. Merthogy ne legyenek kétségeink afelől, hogy jelenünkben, a 21. század elején a halál kérdését társadalmi szinten elutasító légkör hatja át. Geoffry Gorer angol szociológus 1955-ös könyvében a halál pornográfiájáról beszél, ez alatt azt érti, hogy korunk úgy kezeli a halál kérdését, mint a 18. század viseltette a szexszel, szexualitással szemben. (Eröss – Veér, 2001)

A gyerekeket óvni kell, jobb társaságban nem illik róla beszélni, és így tovább. Modortalanságnak számít a szenvedéssel, halállal kapcsolatban felmerülő gondolatainkat megosztani környezetünkkel; azonban ha mégis erőt vesz az ember magán, és a tilalom ellenére a halálról kezd beszélni, akkor azt inkább olyan dologként teszi, amely több mindenről szólhat, de róla végképp nem. (Eröss – Veér, 2001) Amennyiben a mai, főként európai gondolkodásmódot szemléljük, akkor azzal kell szembesülnünk, hogy a halál tudata mintha nem érintené az életet, s legfőképpen önön saját létünket. Hiszünk a tudomány haladásában, a technika töretlen fejlődésében, s mindezzel indirekt módon a halál tényét rejtjük el. (Polcz, 1973a) A teljesítményorientáltságban áthatott nyugati civilizációnál pedig a halál figyelemre méltóan valamiféle kudarc jeleként kerül értelmezésre. A halálról való gondolkodás pedig egyértelműen hiányzik életünkéből. Nem jutunk el a felismerésig, ha a halálról szőjük gondolatainkat, akkor óhatatlanul egyben az életről is elmélkedünk. Az életről, és annak értékeiről. (Pellei, 1995)

Így elfelejtjük azt is, hogy: *„Ha a halál szó nem szerepelne szótárainkban, akkor a világirodalom legnagyobb alkotásai megíratlanok maradtak volna. Nem lennének templomok, piramisok, nem lenne egyházi művészet, semmiféle művészet sem lenne, hiszen a halál tudata a halál élménye, a szeretett lény helyrehozhatatlan halála, vagy éppen a saját halálunk okozta ősi szorongás hozta mindig alkotó izgalomba a művészeteket...”*. (Koestler, é.n., idézi Eröss – Veér, 2001: 115)

A halálhoz való viszonyunk azonban furcsa mód egy sajátosan paradox jelleget is magára öltött az elmúlt évtizedekben, évszázadban. Túlzottan is félünk tőle, illetőleg nem félünk eléggé. Mit is rejt ez a paradox kijelentés?

Félünk, mert idegenné vált számunkra, ugyanis nincs benne életünkben. Elrejtettük, hogy ne is legyen dolgunk vele. Az emberek többsége úgy jut el a felnőtt korig, hogy halottat még csak nem is lát. Ezért nem is csoda, ha a sors lecsap akár ránk, akár a környezetünkre, pánikszerűen kezdünk el viselkedni. Nem tudjuk, hogy mit kezdjünk a fennálló helyzettel, készületlenül éljük a percek rémületét. Manapság már eltűntek azok a magatartási minták is, amelyeket a régi idők bölcsessége annyi századon át csiszolt élesebbre. Ugyanakkor nem félünk eléggé, mivel elrejtettük a szemünk elől a halál tényét.

Amit elhárítunk magunktól, az nem lehet a félelem elsődleges tárgya. Mi sem bizonyítaná ezt jobban, mint az önpusztító, öngyilkossági statisztikák világszinten is vezető mivolta. Könnyelműek vagyunk, s nem becsüljük meg az igazi értékeket, melyeket ha megtartanánk, ők is megtartanának minket. (Pellei, 1995)

A paradox kettősségnek ugyancsak sajátja, hogy krimikkel, s halállal átítatott filmek seregével szórakozunk. Az Amerikai Pszichológus Szövetség vizsgálata szerint, mire az átlag amerikai gyermek eléri az elemi iskola 5. osztályát, a televízió jóvoltából már túl van a nyolcezredik emberölés látványán, és több mint százezer erőszakos eseményt nézett végig. (Eröss – Veér, 2001) Mindezek hatása vitatott, mégis lelkiismereti okokból nem érezzük helyesnek a folyamatok ez irányú alakulását.

A mindennapjaink során előforduló haláleseteket ugyanakkor, történjenek akár természetes módon, akár betegség vagy baleset miatt, elhessegetjük magunktól, s a lehető legtávolabbra száműzzük (Polcz, 1973c). A halálos betegeket kórházakba utaljuk, nehogy szembesülnünk kelljen a megmásíthatatlannal, s tovább élhetünk teremtett illúzióink világában. (Polcz, 1974)

A halál témájának elutasíthatósága mellett ugyanakkor a halál relativizálódásáról is beszélhetünk. A halál ugyanis bizonyos aspektusból szemlélve átítatja mindennapjainkat. A nem hétköznapi halál a tévéhíradók feldolgozásában kerül bemutatásra nap, nap után. Ezen túlmenően olyan fogalmak között kell élnünk életünket, mint népirtás, tömegsír, sorozatgyilkosság, terrorizmus, katasztrófa stb.

Ekképp a mindennapok verbalitási szintjén ma már nagyon kevés embernek okoz gondot a halál ténytudásait értelmezni (szigorúan csak a felszínét értjük az utóbbin), mindezzel szemben ugyanakkor a verbalitási szint alatt óriási negatív érzelmi energiák sokasága rejlik akkor, ha az ember a halálra, pontosabban annak mély tartalmára kényszerül gondolni. (Eröss – Veér, 2001) Ebből adódik, hogy legegyszerűbb megoldásként a probléma bagatellizálása válik általános jellemzővé, s odáig jutunk, hogy már-már arra nézünk furcsa szemmel, aki gyászát meg kívánja élni. (Polcz, 2001) Pedig a régebbi korok hagyományai

segítségül szolgáltak a halállal való szembenézéshez. A gyász pontos mechanizmusát előírás szerint kellett betartani. Kötelező teendők, szavak, arckifejezések, pontos életvezetési módok stb. (Polcz, 1986)

A tradíciók azonban eltűnni látszanak. S mi van helyettük? A nagyvárosban élő emberek nem ismerik a haldoklás folyamatát. A családok többségének gondot jelent alkalmazkodni a szituációhoz. Nem tudjuk, hogyan viselkedjünk, s mit helyénvaló, mit pedig nem helyénvaló tenni vagy mondani. (Balogh, 2001)

A falvakra talán még ma is jellemzőbb, hogy az öregemberek, illetve környezetük is könnyebben, nyugodtabban beszélnek a halálról, és annak elkerülhetetlenségéről. A természethez közvetlenül kapcsolódó paraszti életmód – a növények, állatok szaporodása és elmúlása – a halált a mindennapokba építette, megkönnyítve ezzel a szembenézés folyamatát. Ehhez nyújtott még segítséget az a rítus és halottkultusz, amely követendő példa, norma volt egy szeretett személy eltávozása esetén. (Polcz, 1973a) Mindazonáltal a halálhoz való viszony tekintetében feszültségmentesnek mondható közösségek eltűnőben vannak, s inkább kurióznak számítanak, mint általános jelenségnek. Csupán példaként állnak előttünk a régi idők emlékét idézve. (Polcz, 1973b)

Ma már arra kényszerülünk, illetve arra kényszerítettük magunkat, hogy individuálisan szembesüljünk saját halálunkkal, és meg is éljük azt. A középkori ars moriendi műfaja már a múlté, s a rítusok adta kapaszkodókat elvették tőlünk, illetve elvettük magunktól. (Polcz, 1983)

Drasztikus különbséget látunk a 'ma' és a 'tegnap' között. Tegnap a halottnak még méltóságot adott a gyászszertartás. A közösség kijelölt tagjai, ritkábban a közvetlen hozzátartozók mosdatták meg, legszebb ruháit öltötték rá a felravatalozáshoz, melyre a ház legszebb részében került sor. Virrasztók voltak mellette, búcsúztatók érkeztek. A ház is gyászba borult a tükrök letakarásával, az ablakok elfüggönyözésével, az órákat pedig a halál percében megállították. Ezzel szemben ma a halott csupán egy test, mely a hullaházba kerül, ismeretlen emberek öltöztetik, akik foglalkozásszerűen üzik mindezt. A hamvasztásos temetkezés elterjedése következtében gyakran csak egy urnát látunk végeredményképp. A búcsúzás, az elmélyülés pedig a múlté lett annak szertartásaival együtt. (Polcz, 1974)

Vegyük észre, hogy a hajdani gyászritus nem csupán külsőleg volt fontos, nem pusztán követendő normát jelentett, hanem egyben életfelfogást is tükrözött! Századok során felgyűlt pszichológiai tapasztalaton nyugodott az alapja, mely segített az események feldolgozásában. Park és Folkman (1997) terminusával élve a rítus egy erős globális jelentésrendszert adott az egyénnek.

Ha szembe mernénk nézni a halállal, a gyásszal, ha hagynánk magunknak rá időt, s nem rohannánk egy életen át, akkor megtanulnánk az életet másképp szemlélni, vagyis az élet és a halál összefüggésében élni. (Zárójelben ugyan, de mindenképp érdemes egyéb összefüggésekre is rámutatni. Nem csupán a gyásszal és a halállal nem tudunk sokszor mit kezdeni, de a hétköznapibb tárgyvesztéseink esetében is tanácstanul állunk megannyian, mert nem tudjuk, nem vagyunk hajlandóak megélni a veszteséget, s csak menekülünk egy olyan spirálhoz eljutva, mely a depressziós tünetegyüttes rémével fenyeget.) (Kopp – Pikó, 2001)

Összességében tehát a hajdan megélt rítus tulajdonképp egy kollektív viselkedési programot jelölt ki, ami a krízisek, veszteségek elviseléséhez nyújtott pótolhatatlan segítséget. (Polcz, 2001) Ennek értelmében, nem akkor lenne szükséges beszélni a halálról, mikor az már az ajtónk előtt áll, és épp kopogásra nyújtja fekete karját. Nem. Éppen ellenkezőleg: akkor kellene komolyan venni, amikor még távolabbi a halál bekövetkezésének valószínűsége. (Pellei, 1995)

Egyre többször szembesülünk különböző emlékeztető „haláljelekkel” a mindennapokban, elég, ha az autóbalesetek helyszínén emelt keresztekre gondolunk. Tragikus társadalomlélektani üzenetet rejt mindez magában. Ezek a haláljelek tulajdonképp, mint a fel nem dolgozott halál mementói tárulnak szemünk elé. (Erőss – Veér, 2001)

Az ókori görög tragédiákból ismerjük, milyen nagy sérelem, ha egy holttestet nem lehet eltemetni. Manapság ilyen esetek már ritkán fordulnak elő, viszont a halottakról nem csupán testi mivoltukban kell gondoskodni; s bizony a hozzátartozók lelkükben sokszor temetetlenül hagyják az eltávozottat. (Popper, 1999) Ugyanakkor ismeretes, hogy bárminemű menekülés a fájdalomtól, és annak kifejeződésétől, a későbbiekben bizony súlyos problémákat és nehézségeket okoz. (Polcz, 2001) *„A tartós elfojtás, elkendőzés előbb-utóbb a szembenézés terápiájára kényszerül – s ez különösen szükségszerű a haláltéma esetében. Életünket csak akkor tudjuk a helyére tenni, ha a halállal kapcsolatban is képesek vagyunk rá.”* (Polcz, 1973c: 50)

A társadalmi tudat alapvetően meghatározza az egyén halálhoz való viszonyát, ugyanakkor ne feledjük: ez a társadalmi tudat az egyének magatartásából tevődik össze. (Polcz, 1995a) Polcz Alaine (2001) szerint azonban van remény arra, hogy a haláltabu feloldódásával egy időben megjelenik egy új rítus, vagy legalább is annak keresésére való igény. Addig viszont a következő sorok valóság tartalma tovább nehezíti mindennapjainkat: *„...a halál az egyetlen kikerülhetetlen valóság, ha elfordulunk tőle, vad lesz és félelmetes. Korunk halála vad és fekete, félelmünkben tagadjuk meg, mert elvesztettük az értelmét. Megpróbálunk nem törődni vele, mintha akkor nem létezne.”* (Polcz, 1987: 357)

Rövid, áttekintő tanulmányomat egy Pelli Ilona tollából származó idézettel kezdtem. Befejezésül szintén tőle álljon itt egy gondolat, mely ezúttal összegzésül szolgál: „*Ha többet foglalkoznánk a halállal, és ennek következtében erősebben megkapaszkodnánk egymás kezébe, ha jobban hinnénk a szeretet erejében, akkor talán az élet és a halál is könnyebb lenne.*” (Pelli, 1995: 15)

IRODALOM

- BALOGH É. (2001): A bánat bálnája, Párterápia gyászban. In: ANGYAL E. – POLCZ A. (2001): *Letakart tükör*. Budapest, Helikon Kiadó, 73-88.
- ERŐSS L. – VEÉR A. (2001): *A halál enciklopédiája*. Budapest, Glória Press Kiadó
- HAMVAS B. (1987): Haljatok meg Csendesesen. In: ADAMIK L. – JELENCZKI I. – SÜKÖSD M.: *Mauzóleum*. Budapest, Bölcsész Index, Centrál Könyvek, 214-217.
- KOPP M. – PIKÓ B. (2001): Magatartás epidemiológiai vizsgálatok: A depressziós tünetegyüttes gyakorisága és egészségügyi jelentősége a magyar lakosság körében. In: BUDA B. – KOPP M. – NAGY E. (szerk.): *Magatartástudományok*. Budapest, Medicina, 729-753.
- PARK, C. L. – FOLKMAN, S.(1997): Meaning in the Context of Stress and Coping. *Review of General Psychology* 1 (2): 115-144.
- PELLEI I. (1995): Halál, kultúra, társadalom. In: HEGEDŰS K. (szerk.) (1995): *Halálközelen*. Budapest, Magyar Hospice Alapítvány, 11-16.
- POLCZ A. (1973a): A halál tudata – a halál fogadása. In: POLCZ A. (1989): *A halál iskolája*. Budapest, Magvető Kiadó, 8-23.
- POLCZ A. (1973b): A halálviszonyunk alakulása. In: POLCZ A. (1989): *A halál iskolája*. Budapest, Magvető Kiadó, 23-39.
- POLCZ A. (1973c): Életveszély és halálfélelem. A halálfélelem összetevői. In: POLCZ A. (1989): *A halál iskolája*. Budapest, Magvető Kiadó, 39-51.
- POLCZ A. (1974): Viszonyunk a haldoklóhoz és a halott testéhez. In: POLCZ A. (1989): *A halál iskolája*. Budapest, Magvető Kiadó, 51-76.
- POLCZ A. (1983): A halálos megbetegedés stádiumai. A beteg és a hozzátartozók magatartása. In: POLCZ A. (1989): *A halál iskolája*. Budapest, Magvető Kiadó, 241-270.
- POLCZ A. (1986): Gyászban lenni. In: POLCZ A. (1989): *A halál iskolája*. Budapest, Magvető Kiadó, 270-323.

POLCZ A. (1987): Honnan jöttünk, és hová megyünk? In: POLCZ A. (1989): *A halál iskolája*. Budapest, Magvető Kiadó, 323-364.

POLCZ A. (2001): Segítenek a rítusok. In: ANGYAL E. – POLCZ A. (2001): *Letakart tükkör*. Budapest, Helikon Kiadó, 117-140.

POPPER P. (1999): *Fáj-e meghalni?* Budapest, Saxum

Limpár Imre

pszichológus

Honvéd Egészségügyi Központ Mentálhigiénés Osztály

9023 Győr, Kassák Lajos út 3.

imre.limpar@gmail.com